

NIĞDE'NİN SELÇUKLULAR DEVRİNDEKİ NÜFUSUNA DAİR

Ahmet AKŞİT*

ÖZET

Selçuklu şehirlerinin nüfusu hakkında devrin kaynaklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kaynak problemi Niğde gibi tali şehirler söz konusu olduğu zaman daha belirgin olarak fark edilmektedir. Ancak bu olumsuzluk cami ve mescid gibi mimari eserlerden hareketle kısmen telafi edilebilmektedir. Rahmaniye Mescidi, Alaeddin Camii ve Sungurbey Camii esas alındığı zaman Niğde'nin Selçuklular devrindeki tahmini nüfusunun 4000-4500 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Niğde, Selçuklu, Nüfus

ABOUT THE POPULATION OF NIĞDE IN SELJUKS TIME SUMMARY

There are not any sufficient information about the population of the Seljuks cities in Seljuks sources. It is easily noticable that in such towns as Niğde which was not a main town. It is difficult to reach informations from the sources when such towns are taken into consideration. However, this negative state may be overcome by reviewing and analyzing the mosques, mescids, baths and so on. These buildings may give the researchers some rough idea about the population of these towns. In Niğde example, the mescid of Rahmaniye, Alaaddin mosque and Sungurbey mosque may indicate that the town of Niğde during the Seljuks State approxiamately had a population of 4000 to 4500.

Key Words: Nigde, Seljuks, Population

Selçuklu şehirlerinin nüfusunu bütün yönleri ile ortaya koyacak kaynaklar günümüze gelmemiştir. Osmanlılar devrinde olduğu gibi Selçuklular zamanında da tahrir yapıldığı bilinmekte ise de, bunlarla ilgili defterler bugün mevcut

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü.

değildir¹. Aksarayı, Nizameddin Yahya ismindeki bir görevlinin, İlhanlılar tarafından “*maliye ve vergileri çıkarmak; irad ve salma kaynakları bulmak ve vilayetlerin kanununu koymak için yarlıg hükmüyle*”² Anadolu’ya gönderildiğini rivayet etmektedir. Bu tür ana kaynakların yokluğu yanında, diğer eserlerdeki bilgiler de oldukça mahdut ve müphemdir. Mesela Niğde’nin hangi kıstaslara göre *küçük*³, *orta*⁴ veya *büyük*⁵ bir şehir olarak tanımlandığı sarih olarak bilinmemektedir. Ahi ve benzeri zümreler söz konusu olduğu zaman teferruat sayılabilecek bilgiler veren İbn Battûta’nın; Konya, Kayseri ve Sivas dışındaki şehirlerden umumiyetle büyük ve kalabalık bir şehir şeklinde bahsetmesi, bu bilgilerin sıhhati hakkında tereddüt uyandırmaktadır. Konya, Kayseri ve Sivas gibi devrin en önemli ve büyük merkezlerini gören İbn Batuta’nın buna rağmen Niğde’den hala büyük ve kalabalık bir şehir olarak bahsetmesi, bunun yazara has bir şablon olduğunu düşündürmektedir. Görüldüğü gibi, kaynak problemi Niğde gibi tali bir şehir söz konusu olduğu zaman, daha belirgin olarak fark edilmektedir. Ancak, bu elverişsiz durum, fiziki yapı yanında nüfus hakkında da önemli ip uçları ihtiva eden cami ve mescid gibi yapılardan hareketle kısmen telafi edilebilmektedir⁶. Bu sebeple Niğde’nin Selçuklular devrindeki nüfusu, mimari eserlerden hareketle tespit edilmeye çalışılacaktır.

Konu bu şekilde ele alındığı zaman, üzerinde durulması gereken ilk yapı Alaeddin Tepesi’ndeki Rahmaniye Mescidi’dir. Yapının 1747 yılında inşa edildiği kabul edilmekte ise de, mescid aslında ilk fetih yıllarının hatırasını taşımaktadır. Mescidi tarihlendirmeye çalışanlar, yapının bulunduğu yere dikkat etmedikleri için bugün mevcut olan kitabesini esas alarak, anılan tarihte inşa edildiğini hiç tereddütsüz kabul etmişlerdir. Ancak, her şeyden önce yapının bulunduğu yer belirtilen tarihte burada bir mescidin inşa edilemeyeceğini düşündürmektedir. Zira, fiziki dokudan anlaşıldığı kadarıyla, fetihten yaklaşık 676 yıl sonra şehrin bu kesiminde böyle küçük bir mescidin yapılmasını gerekli kılan herhangi bir ihtiyaç söz konusu değildir.

Mescidin yerinden hareketle ulaşılan bu sonuç, kiliseleri mescid haline getiren fetih gelenekleri ile de uyum göstermektedir. Malum olduğu üzere, ele geçirilen şehirlerde merkezi bir kilise hemen mescid haline getirilmekte ve şehrin ilk müslüman mahallesi bu yapı civarına kurulmaktaydı. Fethi sembolize

¹ Ö. Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I”, *İ. Ü İktisat Fakültesi Mecmuası*, II (1940-41), s.28-29 not 11; M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Bellekten*, VII / 27 (1943), s. 406-407; Osman Turan, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri”, *Bellekten*, XII / 47 (1948), s.552.

² Aksaray, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s.207.

³ Yakut el-Hamevi, *Mu’cemu’l-Buldân*, V, Beyrut 1376, s.303.

⁴ Hamdullah Müstevfi, *Nüzhetü’l-Kulûb*, yay. M. Debir Siyâkî, Tahran 1336, s.115.

⁵ İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1986, s.24.

⁶ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 1995, s.27; Tuncer Baykara, “Saha Araştırmalarının Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokiyumu (21-26 Mayıs 1984)*, Elazığ 1990, s.244.

ettikleri için umumiyetle *Fatih*, *Fetih* ve *Fethiyye* ismini alan⁷ bu camiler ile ilgili pek çok örnek bilinmektedir. Anı şehrini fetheden Alp Arslan buradaki Katedrali hemen geçici minber ve mihrabla donatarak cami haline getirmiş ve Cuma namazını devlet erkanı ile birlikte burada kılmıştı⁸. Yine bunun gibi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah'da, Antakya'daki büyük Kasiyun (Cassinus) kilisesini camiye tahvil etmişti⁹. Hemen her yerde olduğu gibi Niğde ve civarını fethedenlerin de Rahmaniye Mescidi'nin yerinde bulunan bir mabedi mescid haline getirdikleri anlaşılmaktadır. Yapının Fatih Sultan Mehmed ile bir ilgisi olmadığı halde *Fatih Camii*¹⁰ olarak kaydedilmesi de bu hadisenin hatırasını yansıtmaktadır. Nitekim, halk arasında da şehrin en eski islami yapısının Rahmaniye Mescidi'nin yerinde olduğuna inanılmaktadır¹¹.

Bunlar yanında, yine aynı tepede bulunan Alaeddin Camii de söz konusu mescidin daha evvel inşa edildiğini teyid etmektedir. Mescidin 1747 yılında inşa edildiği kabul edilirse, Alaeddin Camii'ne (1223) kadar şehrin bu en önemli kesiminde niçin bir ibadet yapısının bulunmadığı izah edilmelidir.

Şehrin fetihten hemen sonraki nüfusunu tespit ederken öncelikli olarak, Cuma namazına katılan cemaat sayısı ve bunun kaç haneye tekabül ettiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Mescid 70 kişinin namaz kılabilceği büyüklükte ise de, bu sayının hangi katsayı ile çarpılacağı sarih olarak belli değildir. Cemaat sayısı tahrir işlemlerinde¹² olduğu gibi 5 ile çarpılabilirse de çocukların Cuma namazına katılması ihtimali buna mani olmaktadır. Hane reisleri yanında çocukların da Cuma namazına iştirak edeceklerine dikkat çeken bazı araştırmacılar, cemaat sayısının 3 ile çarpılabileceğini belirtmektedirler¹³. Bu durumda Niğde'nin fetihten hemen sonra 200-250 civarında bir Müslüman nüfusa sahip olduğu söylenebilir.

Nüfusun seyri gösteren diğer yapı ise Rahmaniye Mescidi ile aynı tepede bulunan 1223 tarihli Alaeddin Camii'dir. Mescid için yapılan işlemler buraya da tatbik edildiği zaman 750 kişilik Alaeddin Camii'nin kabaca 1500-2000 civarında bir nüfusa işaret ettiği anlaşılmaktadır. Caminin oldukça geç sayılabilecek bir tarihte inşa edilmesi, nüfusun seyri hakkında önemli ip uçları vermektedir. Bu tür yapılar bazı şehirlerde XII. asrın ilk yarısında inşa edilirken, Alaeddin Camii'nin bunlardan neredeyse bir asır sonra inşa olunması, eğer bir tesadüf değilse, doğrudan şehrin nüfusu ile ilgili olmalıdır. Fetihden ancak 150

⁷ Tuncer Baykara, "Ulu Camii- Selçuklu Şehrinde İskanı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *Belleten*, LX / 227 (1996), s.36.

⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Selçukluların Anı'yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III (1971), s.111.

⁹ Osman Turan, "Süleyman-şah I", *İA*, XI, s.215.

¹⁰ Yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce Fatih Camii olarak kaydedilmiştir (Mehmet Özkarıcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara 2001, s.98 not 150).

¹¹ Albert Gabriel, *Niğde Türk Anıtları*, çev. A. Akif Tütenk, Ankara 1962, s.42.

¹² Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s.12; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S.32 (1979), s.331-348.

¹³ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara 2000, s.73-74.

yıl sonra böyle bir yapıya ihtiyaç duyulması bu tarihe gelinceye kadar şehrin henüz iskan açısından cazip olmadığına delalet etmektedir. Bu durum şehrin konumu ve Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen Türkmenlerin sosyo-ekonomik durumları ile ilgili görünmektedir.

Şehrin nüvesini oluşturan kale, coğrafi ve stratejik bakımdan nispeten uygun şartlara sahip ise de, Niğde'nin sürekli iskan alanı olmasını sağlayan en önemli husus, üzerinde bulunduğu güzergah idi. Her devirde önemli bir merkez olan Kayseri'nin Akdeniz kıyıları ve Suriye ile bağlantısı buradan sağlandığı¹⁴ için; bu, kalenin önemini artırmaktaydı. Ancak, VII. yüzyıldan itibaren hemen her yıl tekrarlanan Arap saldırıları bölgenin tahribine ve söz konusu yolun önemini yitirmesine yol açmıştı. Bugün şehrin 23 km güneybatısındaki Kemerhisar kasabasına tekabül eden tarihi Tyana şehri, Bizans-Arap sınırında insandan tecrit edilen geniş bir bölge içinde kalmıştı¹⁵. Her ne kadar, Bizanslılardan devralınan kentsel miras hakkında yeterli bilgi yok ise de, Tyana ile ilgili kayıtlar Niğde'nin de *terkedilmiş ve küçülmüş*¹⁶ bir Bizans şehri olduğunu göstermektedir¹⁷.

İslam-Bizans mücadelesinin yol açtığı bu olumsuz şartlar yanında, nüfusun uzun süre artmamasının bir diğer sebebi de Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya giren Türkmenlerin sosyoekonomik durumu olmalıdır. Aralarında şehirli unsurlar da olmakla birlikte esas itibariyle göçebelerden ibaret olan Türkmenler hayvancılıkla meşgul oldukları için öncelikli olarak buna uygun alanlara yerleşmişlerdi. Bu tarihlerde, göçebelerle birlikte bölgeye gelen şehirlilerin ise Niğde gibi küçük, üstelik de hayli tahrip edilmiş bir şehirden ziyade Konya ve Kayseri gibi büyük merkezleri tercih ettikleri anlaşılmaktadır. İkinci bir göç dalgasına yol açan Moğol istilası ise öncekinden farklı olarak göçebeler yanında büyük mikyasta şehirli unsurların da Anadolu'ya gelmesine yol açmış ve bunlar da hayat tarzları gereği şehirlere yerleşmişlerdi¹⁸. Alaeddin

¹⁴ Besim Darkot, "Niğde", *İA*, IX, s.253.

¹⁵ E. Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s.37-39; H. Dursun Yıldız, "Velid I", *İA*, XIII, s.296; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990.

¹⁶ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), s.56-58; M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi. Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, 164-165; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir 1990, s.28-29.

¹⁷ Türk tarihçilerinin *terkedilmiş ve küçülmüş* şeklinde formüle edilen Bizans şehri tanımlamasını ihtiyatla karşılayan Speros Vreyonis söz konusu Arap akınların tüm yarımadaı etkileyecek kadar geniş çaplı olmadığını belirtmektedirler ("Bizans Devri Anadolu Tarihindeki Problemler", çev. Ekrem Memiş, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII (1992), s.303-326).

¹⁸ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1970), s.6-7; Abdulkadir Yuvalı, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.38 (1985), s.93-101; Aynı yazar, "Moğol Harekatının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri", *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri'de Bilim ve Din Sempozyumu (30-31 Mayıs 1996)*, Ankara 1998, s.59-64; M. Said Polat, "Türkiye'de İlk Beğlikler ve Kabilevi Siyasi Birliklerin Ortaya Çıkışı (1071-1075)", *Belleten*, LXVI / 245 (2002), s.61-86.

Camii'nin inşa tarihi de (1223) Moğol istilası ile birlikte ortaya çıkan bu nüfus artışını teyid etmektedir.

Niğde'yi olumsuz etkileyen bir diğer husus da, şehrin Selçuklu devri ticaret ağının dışında kalmasıdır. Şehir, ülkeyi doğu-batı ve kuzey-güney ekseninde kat eden milletlerarası yolların üzerinde değildi¹⁹.

Nüfusun seyrini takip edebileceğimiz son yapı ise Alaeddin Camii'nde olduğu gibi, 1500-2000 civarında bir nüfusa işaret eden 1335 tarihli Sungur Bey Camii'dir. Bu iki eser arasındaki uzun zaman dilimi, nüfus artışının istenen düzeyde olmadığını göstermektedir. Bu durumun kaynaklarla da teyid edilebilen sebepleri arasında ilk sırayı XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da istikrar ve güven ortamının bozulması almaktadır. Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşmasında çok önemli bir yere sahip olan Moğol istilası bir süre sonra olumsuz gelişmelere yol açmış²⁰, bu yüzden pek çok kişi Moğol tahakkümünün daha az hissedildiği uç bölgelere göçmüştü²¹. Bilindiği üzere daha önce Moğollarla birlikte hareket eden Hatiroğulları 1276 tarihinde isyan etmişler²² ve Lülüve madenlerini kontrol eden Moğolları öldürmüşlerdi. Aksarayı; isyancıların, Moğolların lideri Urla'nın kesik başını şehre gönderdiklerini ve güy-ı çevgân oynadıklarını anlatmaktadır²³. İsyan başarısız olunca, Hatiroğulları ile birlikte hareket eden halktan bir kısmının şehri terk ederek uçlara gittiklerini tahmin etmek zor değildir. Nitekim, söz konusu hadiseden hemen sonra Anadolu'ya gelen Sultan Baybars ile birlikte 40.000 hanelik büyük bir gurubun güneye indiği rivayet edilmektedir ki²⁴ bunlardan bir kısmının Niğde ve civarından olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç olarak adı geçen mimari eserlerden Niğde'nin Selçuklular devrinde 4000-4500 kişi civarında bir Müslüman nüfusunun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, şu husus hemen belirtilmelidir ki, bu usul ile elde edilen rakam kendi içinde tutarlı olsa bile, başka kaynaklarla kontrol edilemediği için hep varsayım olarak kalacaktır.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, X / 39 (1946), s.471-496; M. Kemal Özgerin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, S.20 (1965), s.141-170.

²⁰ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", XI. *Türk Tarih Kongresi* (Ankara 5-9 Eylül 1990), C.II, Ankara 1994, s.581-600.

²¹ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi. Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s.164-165; Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, s.121-127.

²² İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Alaıye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, C.II, s.179-185.

²³ *Aksarayı*, s.79.

²⁴ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, çev. M. Ş. Yaltkaya, Ankara 1941, s.155.